

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 48: Godišnjak/Jahrbuch

Juzbašić, Dževad; Manzura, Igor; Forić Plasto, Melisa

2019

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/8397932a-4cc2-441a-a7bf-48bc8c3bb4c1>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE
VON BOSNIEN-HERZEGOWINA

GODIŠNJAK JAHRBUCH

Centar za balkanološka ispitivanja
Zentrum für Balkanforschungen
KNJIGA / BAND 48

Urednici / Herausgeber

Dževad Juzbašić, Igor Manzura, Melisa Forić Plasto

Redakcija / Redaktion

Radoslav Katičić, Lejla Nakaš,
Aiša Softić, Aladin Husić

SARAJEVO 2019

Sadržaj / Inhaltsverzeichnis

Predgovor jubilarnom izdanju Godišnjaka/Jahrbucha <i>In Honorem Blagoje Govedarica</i>	7
Vorwort für Jubiläumsausgabe/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	8
A preface of jubilee edition of Godišnjak/Jahrbuch <i>In honorem Blagoje Govedarica</i>	9
Biografija Blagoja Govedarice.....	11
Bibliografija Blagoja Govedarice	17

Članci / Aufsätze

Igor Manzura

Tokens of time: on anthropological periodization of the Cucuteni-Tripolye culture	
Znakovi vremena: o antropološkoj periodizaciji kulture Cucuteni-Tripolje	23

Stanislav Țerna, Knut Rassmann, Andreea Vornicu-Țerna, Johannes Müller

The evolution of dual-chambered updraught kilns on the Cucuteni-Tripolye mega-sites in the 4 th millennium BC: a view from Stolniceni	
Evolucija dvokomornih proizvodnih keramičkih peći na Cucuteni-Tripolje mega-lokalitetima iz 4. milenija pr. n. e.: pogled iz lokaliteta Stolniceni	41

Biba Teržan

Metallurgical activity in the Early Bronze Age period on the hilltop settlement of Pod near Bugojno	
Metalurška dejavnost v zgodnji bronasti dobi na gradini Pod pri Bugojnu.....	59

Aleksandar Kapuran

Nova saznanja o metalurgiji bakra tokom bronzanog doba u Timočkoj regiji (severoistočna Srbija)	
New finds of copper metallurgy during the bronze age in the Timok region (north-east Serbia)	73

Joni Apakidze

Ein spätbronzezeitlicher Bronzehort der Kolchis-Kultur aus Kalvata in Westgeorgien	
Ostava Kolhidske kulture kasnog bronzanog doba iz Kalvate u zapadnoj Gruziji.....	83

Martina Blečić Kavur, Wayne Powell, Aleksandar Jašarević

Ostava iz Cvrtkovaca u kontekstu potencijala kasnobrončanodobnih ostava Bosne	
The Cvrtkovci hoard in the context of the potential of the Late Bronze Age hoards from Bosnia.....	103

Eugen Sava, Elke Kaiser, Mariana Sîrbu

Zepteräxte der Bronzezeit in Osteuropa	
Bronzanodobne polirane sjekire u istočnoj Evropi	125

<i>Mario Gavranović, Daria Ložnjak Dizdar</i>	
The Sava Valley (Posavina) – a heritage of communication	
Some examples from the Late Bronze Age	
Dolina Save (Posavina) – baština komunikacija. Neki primjeri iz kasnog brončanog doba ..	137
<i>Staša Babić, Zorica Kuzmanović</i>	
Glasinac – Notes on Archaeological Terminology	
Glasinac – beleška o arheološkoj terminologiji.....	157
<i>Aleksandar Palavestra</i>	
Učenje da se vidi glasinački ćilibar	
Learning to See the Amber from Glasinac	167
<i>Adnan Kaljanac, Elma Hantalašević</i>	
Glasinačka istraživanja Blagoja Govedarice i pokušaj metodološkog razvoja	
bosanskohercegovačke arheologije: <i>Iskorak u budućnost do koje još nismo stigli</i>	
Blagoje Govedarica's researches of the Glasinac and an attempt at the methodological	
development of Bosnian archaeology: <i>A step into the future we have not yet reached</i>	181
<i>Denis Topal</i>	
Single-edged akinakai of Transylvania and Great Hungarian Plain. Reflection	
of a Balkan tradition	
Jednosjekli akinaki iz Transilvanije i Velike Mađarske ravnice. Odras balkanske tradicije....	199
<i>Branko Kirigin, Vedran Barbarić</i>	
The beginning of Pharos – the present archaeological evidence	
Početak Farosa – sadašnji arheološki dokazi.....	219
<i>Petar Popović, Aca Đorđević</i>	
“Macedonian Amphoras” at Kale, Krševica Site – Another Evidence about Chronology	
of the Iron Age Settlement and Connections with the Hellenistic World	
Nalazi “makedonskih amfora” na lokalitetu Kale – Krševica: još jedno svedočanstvo	
o hronološkom rasponu naselja i vezama s Makedonijom.....	231
<i>Amra Šaćić Beća</i>	
Odras i posljedice Tiberijevog Panonskog rata na bosansku Posavinu	
Reflections and consequences of Tiberius's Pannonian war on Bosnian Posavina	237
<i>Ante Milošević</i>	
Ostatci naših prekršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini	
The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina	249
<i>Lejla Nakaš</i>	
Evandjelje Beogradske biblioteke br. 54	
Gospel of the Belgrade Library No. 54	267
<i>Aiša Softić</i>	
Prve arheologinje u Bosni i Hercegovini	
First women archeologists in Bosnia-Herzegovina	275
Hronika / Chronik.....	285
Adrese autora / Autorenadressen	287
Uputstva / Richtlinien / Guidelines	
Uputstva za pripremu materijala za Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH.....	289
Richtlinien zur Veröffentlichung im Jahrbuch des Zentrum für Balkanforschungen der AWBH....	291
Guidelines for the article preparation for Godišnjak CBI ANUBiH	293

Ostatci naših pretkršćanskih vjerovanja u okolini Ljubuškog u Hercegovini

Ante Milošević
Sinj

Abstract: In the last few decades, various branches of science, especially philology with the analysis of ancient ritual texts, toponomastic research and comparative studies of oral tales in the folklore tradition of different populations, have significantly contributed to the new knowledge of ancient beliefs and gods worshiped throughout Europe, in the period before Christianity was completely established. I have discussed these issues on several occasions, by classifying such remains in Croatia, in the new finds or the monuments that were previously known, but were interpreted differently - both chronologically and iconographically. I relied on several interesting artefacts from Dalmatia: the bronze gilded cross-shaped shackles from the early medieval cemetery in Nin, the four-headed idol from Vaćan and the equestrian relief from Žrnovnica, and, for this occasion, an old find from the area of Ljubuški, now kept in the Museum of Humac. Namely, there is a rustic and almost schematically carved head on the fragment of one pillar, which can be said to be part of the idol of a Slavic deity, with great likelihood, given several artistic analogies. The text also draws attention to the iconographic features of the face, such as the prominent mustache and triangular beard, which have some other characterizations that can be assumed to represent precisely the pre-Christian deities - in our case Perun.

Key words: early Middle Age, Religious traditions, pre-Christian beliefs, Old-Slavic sanctuaries, Mythology, Perun, Ljubuški, Herzegovina

U najstarijoj muzejskoj zbirci u Bosni i Hercegovini, u *Muzeju na Humcu* pri *Franjevačkom samostanu sv. Ante Padovanskoga* u Ljubuškom, impresivna je količina važnih arheoloških predmeta koji svjedoče bogatu prošlost širega prostora Hercegovine, od Stoca na jugoistoku do Gruda na sjeverozapadu i do Čitluka u unutrašnjosti. Humački franjevci revno su ih prikupljali od 1884. godine i na kraju su se potrudili izložiti ih u skladno i s mjerom uređenom muzejskom prostoru nekadašnjeg samostanskog podruma.¹ Među izlošcima najbrojniji su oni iz prapovijesnih razdoblja te iz rimskoga doba. Ranosrednjovjekovnih spomenika je najmanje, no vrlo su značajni jer pokazuju da taj prostor u neretvansko-cetinskom međurječju – kao dio *Neretvanske kneževine*, odnosno *Paganije* Konstantina

Porfirogeneta – u to vrijeme vrlo dobro korespondira s ostatkom Hrvatske i drugim susjednim područjima u širem okruženju. Desetak kamenih spomenika iz *Muzeja na Humcu* to svjedoči vrlo zorno.

Najpoznatija je i u literaturi više puta raspravljana *Humačka ploča*, koja je u naravi oltarna menza iz obližnje, srušene crkve sv. Mihovila. Radi se o jednom od najstarijih epigrafičkih spomenika koji je na zanimljiv način ispisan ćirilničnim i glagoljskim pismenima na hrvatskom jeziku.² Tu je i nekoliko impost-kapitela i stupića oltara iz male crkve na položaju Špikova glavica u zaselku Borasi u Gornjoj Vitini (sl. 1, 1-3).³ Svi

¹ Nikić, 1985, 7-15; Soldo 2017, 199-213.

² Vego 1956, 41-61; Nosić 1985, 159-164 i tamo navedena starija literatura.

³ Truhelka 1893, 676-677; Vučić 2004, 353-380; Rašić / Vučević 1985, 167-187.

autori koji su o njima do sada pisali datiraju ih u 6. stoljeće, no naše je mišljenje da bi neki od njih mogli pripadati 8. stoljeću, o čemu ćemo na drugom mjestu u dogledno vrijeme. Zbirka na Humcu posjeduje i jedan manji pleterni ulomak 9. stoljeća iz Gorice u Sovićima te cjelovito sačuvan ukrašeni nadvratnik 11.–12. stoljeća (sl. 2). Iako je pronađen na tvrđavi u Ljubuškom, pretpostavlja se da je i on izvorno pripadao danas potpuno izgubljenoj crkvi sv. Mihovila. Radionički pripada južnodalmatinskim klesarskim radionicama,⁴ a na ljubušku tvrđavu je dospio u vrijeme osmanske vlasti kada je preklesan i ponovo upotrijebljen u nekoj građevini iz toga vremena. Za nas je ovdje ipak najzanimljiviji ulomak s uklesanim ljudskim licem, za kojega muzejski inventari i legenda u zbirci navode da je ostatak zaglavnog kamena iz nekog romaničkog luka te je datiran u 12.–13. stoljeće.⁵

Lice je uklesano u plitkom reljefu, na ulomku rimskoga stupa, što je *terminus ante quem non* za njegovo relativno datiranje. Ima velike okrugle oči nadvišene lučnim obrvama, dugački rebrasti nos koji izlazi iz spoja obrva i završava iznad uzdignutih i široko razvučenih brkova. Nos je na licu najistaknutiji dio, no ne strši iz volumena stupa (sl. 3, 3-4). Ispod razvučenih i uzdignutih brkova su usta predočena ravnom uklesanom crtom te, na koncu, trokutasto oblikovana brada koja je u donjem dijelu oštećena. Zona čela na licu i gornji završetak glave nisu ničim naznačeni (sl. 3, 1-2). Čini se da je ulomak stupa otklesan po bočnim stranama i na poledini nakon što je pronađen (sl. 3, 3-5). Visina cijelog fragmenta je 44 cm, širina od 22,5 do 24 cm i debljina 14,5 cm. Pronađen je na gradini Krehin Gradac kod Čitluka u Hercegovini (sl. 4, 1-2) bez zabilježenih podataka o okolnostima nalaza.

U arheologiji ta je gradina poznata od 1882. godine zahvaljujući slučajnom nalazu prapovijesne ostave od dvadesetak brončanih predmeta koji pripadaju prijelaznom razdoblju iz kasnoga brončanog u starije željezno doba (8. stoljeće pr.

Kr., Ha B3 prema srednjoeuropskoj kronologiji). Danas se nalaze u trima muzejskim institucijama: u *Arheološkom muzeju* u Zagrebu (10 ili 11 predmeta), u *Zemaljskom muzeju* u Sarajevu (3 predmeta) i u *Muzeju na Humcu* (7 predmeta).⁶ Sama gradina nije osobito prostrana. Polumjesečastim suhozidom brani prostor na završetku brdske kose koja sa sjeverne strane nadvisuje neveliko kraško polje. Plato joj je uglavnom krševit, djelomično obrastao niskim raslinjem i stablima čempresa. Osim bedema, na gradini, kao ni u njevoj blizini, nema drugih vidljivih starijih građevinskih ostataka, pa tako ni romaničke arhitekture u kojoj bi na nekom luku mogao stajati zaglavni kamen s ljudskim licem, kako to stoji u podacima iz inventara *Muzeja na Humcu*.⁷ Naše je mišljenje da takva njegova izvorna svrha i vremensko mu određenje ipak nisu prihvatljivi, a evo i zašto.

Likovni tretman lica s razvučenim brkovima i trokutasto izvedenom bradom važan je detalj za njegovo kronološko i ikonografsko određenje jer se takav oblik obrasine pojavljuje na nizu proizvoda kod različitih naroda ranoga srednjeg vijeka na cijelom prostoru Europe, poglavito među Germanima. Bez potrebe da navedemo većinu takvih primjera, kojih je velik broj, ovdje ćemo upozoriti samo na neke koji su za naš slučaj najzanimljiviji, bilo s likovnog, bilo s ikonografskog aspekta.⁸

Primjerice, slična bradata lica ili ljudske obrasine s razvučenim naglašenim brkovima prisutna su u ranoavarskoj kulturnoj sferi (sl. 5, 1-3). Iako ti primjerci pokazuju ponešto drukčiji likovni izraz, M. Nagy, koja ih je proučavala, ističe njihov sinkretički karakter i uglavnom regionalnu produkciju u kojoj je prepoznatljiv poglavito germanski i djelomično mediteranski utjecaj. U ikonografskom smislu očituju duhovnost i avarsku religijsku simboliku, no pretpostavlja se da na pojedinim predmetima nije od presudne važnosti ni prisutnost kršćanskih elemenata jer su

⁴ Usp. Peković 2010, 181 (okvir prozora iz crkve sv. Mihajla na Koločepu), 183 (ulomak dovratnika iz crkve Gospe od Lužina kod Stona), 197 (portal crkve sv. Kuzme i Damjana u Dubrovniku).

⁵ <https://www.franjevci-humac.net/index.php/muzej-na-humcu> (pristup ostvaren 30. 5. 2019). R. Dodig drži da je obrasina na njemu zagonetna. Natuknuo je da bi mogla predstavljati Velesov lik (usp. Dodig 2010, 322, Sl. 4, bilj. 20).

⁶ Much 1888, 5-15; Ljubić 1889, 192; Čović 1985, o ostavi na 54; 1987, 447-449; 1988, 301, br. 24.226; König 2004, 164-170.

⁷ Postoji malo vjerojatna mogućnost da se nešto takvo nalazilo i da je uništeno prilikom izgradnje vodoopskrbnog postrojenja s vanjske, sjeverozapadne strane gradine.

⁸ Motiv obrasine u ranosrednjovjekovnoj Europi nedavno smo opširnije raspravljali u: Milošević 2013, 122-180.

Avari križnu formu simbolički poistovjećivali s izgledom ljudskoga tijela.⁹

Obrazine kao motiv pojavljuju se i na većem broju proizvoda kod Langobarda. Jedan takav, za nas vrlo zanimljiv artefakt pronađen je u Luniju na jugu Ligurije (sl. 5, 3),¹⁰ a radionički je gotovo identičan primjerku koji je pronađen u Istri, možda u Karojbi (sl. 5, 7).¹¹ Riječ je o brončanim okovima pojasnih kopči kojima je moguće tipološko porijeklo u sličnim ranobizantskim proizvodima. Pretpostavlja se da su nastali po uzoru na kopče s U-okovom kombinirane s ukrasnim konceptom kakav su imale kopče *tipa Keszthely-Pécs*.¹² Tipološku i kronološku sliku tih ranobizantskih primjeraka opsežno je i prihvatljivo napravila M. Schultze-Dörrlamm,¹³ prema kojoj primjerci iz 7. stoljeća imaju pločice u obliku vaze ili lire uglavljene između dviju vitica (*tipovi E 22-25*). Čest ukras na njima su različiti biljni i geometrijski ukrasi, a iznimno i motiv lava ili samo lavlje glave (*tipovi 26-27*). Mlađi primjerci iz posljednje četvrtine 7. i iz 8. stoljeća (*tip E 28*) na pločici imaju okrugli medaljon u kojemu je frontalni prikaz Kristove glave, oslonjen na dvije spiralne vitice,¹⁴ pa su to primjerci koji mogu biti morfološki uzori okovima iz Lunija i Istre. Njihova specifičnost, međutim, leži u tome da im je medaljon s bradatom glavom oslonjen na "heraldički" motiv dviju izvinutih i antitetično postavljenih životinja, što je koncept koji ranobizantska produkcija takvih kopči ne poznaje ili gotovo ne poznaje.¹⁵ Može se, međutim, pretpostaviti da su takav ikonografski detalj s apotropejskom simbolikom u Italiju donijeli Langobardi, jer se u većem broju varijanti pojavljuje i na područjima nastanjenim Germanima. G. Haseloff pretpo-

stavlja da se motiv obrazine između dviju životinja razvio iz velikih kasnoantičkih vojnih kopči i dijelova pojasnih garnitura, te da su ga Germani prigrlili i dalje razvijali jer je bio usklađen s njihovim ukusom naklonjenim zoomorfnoj ornamentici.¹⁶ Pozivajući se na takvu analizu C. Giostra, jednako kao i autori prije nje,¹⁷ zaključuje da je u slučaju pojasnih kopči iz Lunija i Karojbe (?) riječ o predmetima iz prve polovine 7. stoljeća, u kojima se jednako ogleda lokalna tradicija i izvorni langobardski likovni i ikonografski izričaj, donesen iz Panonije, gdje je dodatno bio kontaminiran avarskim elementima.¹⁸ Ukazuje na to primjerak kopče iz Mađarske s okovom u obliku lire, s volutama i sa životinjskim glavama i istom takvom ornamentikom životinjskog stila II,¹⁹ a fragment pojasne kopče iz groba 182 iz Pocking-Inzinga na granici Austrije i Njemačke²⁰ upozorava da te veze mogu biti i izravnije. Također, s obzirom na ponuđenu tipologiju i kronologiju ranobizantskih kopči, koju je složila M. Schultze-Dörrlamm, kao i moguće predloške barbarizirano-provincijalno-bizantskih proizvoda (bizantske kopče *tipa E 28*) kakvi su i kopče iz Ligurije i Istre, njihovu dataciju mogu pomaknuti sve do sredine 8. stoljeća.

Ovoj grupi nalaza mogla bi pripadati i muška bradata glava na fragmentu konjske orme s Garduna kod Trilja u Dalmaciji. U prvoj objavi ovaj nalaz je protumačen kao dio noge slavenske fibule,²¹ a mi smo iznijeli mišljenje da prikazuje neko od božanstava stare slavenske vjere na fragmentu koji je pripadao konjskoj ormi (sl. 5, 6).²²

⁹ Nagy 2002, 153-178.

¹⁰ Åberg 1923, 127, Sl. 266; Giostra 1998, 171-174.

¹¹ Marušić 1995, 61.

¹² Vinski, 1967, 33.

¹³ Schultze Dörrlamm, Teil 2, 2009, 71-91.

¹⁴ Ibid., 89-90, kopče br. 297-300.

¹⁵ Na albanskim nalazištima Krujës i Lezhës pronađene su brončane kopče kojima okovi također imaju antitetično postavljene stilizirane životinjske glave (Anamali / Spahiu 1988, 67, 81, kat. jed. 110, 111). Ti predmeti pripadaju *komanskoj kulturi* koja je pretežito autohtonoga porijekla, a nastajala je tijekom 6. stoljeća i kasnije se razvijala pod različitim utjecajima. Pitanje je stoga radi li se ovdje o još jednom elementu kasnoantičke tradicije ili o jednakom procesu kakav je prepoznat kod Langobarda, a ovdje je predložen kulturno-povijesnim tumačenjem fragmenta kopče iz Lunija.

¹⁶ Haseloff 1973, 406-442.

¹⁷ Åberg, 1923, 125-132, 149.

¹⁸ Ibid., 127-128, Sl. 266; Vinski 1967, 33, T. XXV, 4; Giostra 1998, 190-194. O sličnoj interpretaciji tih nalaza vidi i u: Nagy 2002, 155-156. Rad C. Giostre nije joj poznat. Pogrešno navodi da je Luni u Istri.

¹⁹ Salin 1904, 308-309, Sl. 665. U ikonografskom smislu, kopča s maskom i dvjema volutama na okovu iz Schonena u Švedskoj (str. 117-118, Sl. 314) pokazuje to da su Langobardi takvu simboliku mogli poznavati otprije. Luksuznu kopču iz ranoavarskoga kneževskog groba s nepoznatog nalazišta u Mađarskoj W. Menghin datira oko 600. godine i objašnjava kao avarsku varijantu germanskoga životinjskog stila II. Presudna mu je pri tome "gustoća" izvedenih zoomornih ukrasa (o tome u: Menghin 1985, 40, T. 16). Naglašeniju langobardsku komponentu na tome predmetu navodi više autora. O tome u: Nagy 2002, 155, Sl. 3.

²⁰ Menghin 2007, 414, kat. br. VI.3.8.3.

²¹ Vinski 1967, 33, T. XXV, 2.

²² Milošević 2013, 116-117, Sl. 127.

I dalje je otvoreno pitanje što te brkate i bradate obrazine na navedenim predmetima predstavlja u ikonografskom smislu, a rasprava se uglavnom vodi u dvama pravcima: ili je riječ o predmetima apotropijskoga značaja s prikazima starih poganskih božanstava, ili je riječ o Kristovoj glavi kao simboličkoj predstavi kršćanstva.²³ U tome smislu i do izvjesne mjere, za problem koji je ovdje postavljen, zanimljivi mogu biti i brojni prikazi ljudskih maski u nordijskim zemljama, posebno one koje pripadaju *stilu Mammen* (sl. 5, 9-13). Tu je doduše riječ o nešto mlađim primjercima, iz druge polovine 10. stoljeća, no ikonografski koncept njihovog oblikovanja nije previše udaljen od primjeraka na koje upozoravamo u ovom tekstu. Pretpostavlja se da su im korijeni u starijoj vikinškoj mitologiji i da imaju određeno kultno značenje jer predstavljaju ikonografski nedefinirane duhove-čuvare razumljive samo ljudima iz vikinškog doba kojima je bila poznata njihova simbolička pozadina. U nordijskim kulturama u upotrebi su vrlo dugo, do kraja 11. stoljeća, kada se vjerovanje u njih postupno zanemaruje i zaboravlja, prvenstveno pod utjecajem kršćanstva koje ih je preslojavalo reinterpreтирајући ih na svoj način i na koncu zabranjivalo.²⁴

Mišljenje da se u većini slučajeva u tim prikazima kriju različita božanstva i likovi iz teutonske mitologije, do izvjesne mjere može se potvrditi ikonografskom interpretacijom prikaza na dvama privjescima iz Norwicha, iz prve polovine 7. stoljeća, na kojima je bradata i brkata ljudska obrazina iz čije glave izlaze dvije stilizirane zmije (sl. 5, 4; 8). Pretpostavlja se da simboliziraju neko božanstvo iz nordijske mitologije, najvjerojatnije *Ođinna*,²⁵ što se može potvrditi prizorom na brončanoj matrici za otiskivanje ukrasnih pločica za šljem, na kojoj je mitološka scena s dvama likovima u bojnom sukobu; čovjeka s vučjom glavom i ratnika (Odina?) kojemu je šljem ukrašen dvjema zmijama²⁶. Slične šljemove sa zmijama nose i ratnici koji plešu u jednoj sceni na pločici šljema iz sadržajno bogatoga groba

u brodu 6./7. stoljeća iz Sutton Hoo-a u istočnoj Engleskoj (pokr. Suffolk).²⁷

Za problem koji smo ovdje postavili, s likovnog aspekta, zanimljiva su i lica s naglašenim brkovima i trokutastim bradama na brončanim okovima drvenih vedrica kakve su pronađene uglavnom u srednjoj Europi, primjerice na brončanom pozlaćenom okovu na vedrici iz groba u Mosonszentjánosu u Mađarskoj iz polovine 6. stoljeća,²⁸ na vedrici iz Klepsaua u sjevernom Baden-Württembergu iz velike grobnice kasnog 6. stoljeća,²⁹ zatim na vedrici iz Krefelda (sl. 8, 1) između Dusseldorfa i Duisburga, u Sjevernoj Rajni – Westfaliji, koja je iskopana u merovinškoj kući iz druge četvrtine 6. stoljeća,³⁰ potom na vedrici iz ženskoga *groba 147* iz Mannheima (Vogelstang) iz druge četvrtine 6. stoljeća,³¹ na vedrici iz malog mjesta Waldwisse u okrugu Moeselle na granici Francuske i Njemačke (sl. 6, 3)³² ili, pak, na vedrici iz velikomoravskoga *groba 928* u Kyjovu u Češkoj (sl. 6, 2), istočno od Brna, za koju se pretpostavlja da je iz prve trećine 6. stoljeća.³³

Nizovima obrazina s naglašenim brkovima i trokutasto oblikovanom bradom na okovima vedrica vrlo je slična i jedna s brončanoga pozlaćenog privjeska (sl. 7, 2) koji je pronađen među velikomoravskim grobnim humcima na položaju Hluboček u mjestu Hluk u današnjoj istočnoj Češkoj.³⁴ Pretpostavlja se da je iz 8. stoljeća i da lice na tome privjesku prikazuje staroslavenskog boga Velesa.

Naglašene brkove i izrazito trokutastu bradu imaju još neke izvedbe za koje se, s priličnom sigurnošću, može pretpostaviti da prikazuju Peruna – vrhovnog boga staroslavenskog panteona. Takve su, primjerice, dvije brončane figurice iz Novgoroda u Rusiji (sl. 7, 1),³⁵ glava konjanika na reljefu iz Žrnovnice u Dalmaciji (sl. 8)³⁶ ili pak, ikonografski vrlo slična glava sa šljemom, nagla-

²³ O tome smo opširnije pisali u: Milošević 2013, 122-180.

²⁴ O tome pregledno u: Lemm 2007, 309-352.

²⁵ Stigemann et al. 2013, 190-191, kat. br. 140-140a.

²⁶ Pripada predvikinškom dobu, a nađena je u Torslundi na otoku Öland u Švedskoj. Usp. Viliams et al. 2014, 117.

²⁷ Care Evans 1994, str. 48.

²⁸ Brogiolo et al. 2017, 20-21, 210, kat. br. I.22.

²⁹ Städtisches Reiss-Museum Mannheim 1996, Vol. 1, Sl. 196; Vol. 2, 899-900.

³⁰ Ibid., Vol. 2, 1038-1039.

³¹ Ibid., 1022-1023.

³² Salin 1956, 275, Sl. 89.

³³ Kouřil 2014, str. 301.

³⁴ Galuška 2013, 591-598; Kouřil 2014, 309.

³⁵ Седов 1982, 266, T. 73/3, 6; Колчин et al. 1985, 52, 108, Sl. 60. 203.

³⁶ Milošević 2013, 60, Sl. 68. Opširno o reljefu iz Žrnovnice i njegovoj analizi na str. 11-87.

šeno razvučenim brkovima i špicastom bradom na reljefu Svantevita / Peruna s otoka Rügen u Baltičkom moru na sjeveru Njemačke (sl. 8, 2).³⁷

Iz prethodne rasprave i iznesenih analogija vrlo je vjerojatna pretpostavka da je ulomak stupa s ljudskim licem s gradine u Krehinom Gradcu uistinu fragment ranosrednjovjekovnog idola/kumira, koji je izvorno imao jedno ili više lica i koji je nekada stajao na tom položaju, iznad polja koje se prostiralo pod njim. Također je vrlo izgledno da se radi o prikazu nekoga od božanstava stare slavenske vjere, a s obzirom na to da je stajao na uzvisini, najizglednije je da je riječ o Perunu čija su svetišta uređena upravo na takvim mjestima, za što postoji više arheoloških potvrda u Dalmaciji i u slavenskom svijetu općenito (sl. 9).³⁸ U neposrednom zaleđu istočnojadranske obale, poglavito u zonama gdje su se slavenski doseljenici susretali s iliro-romanskim starosjediteljima, cijeli je niz lokaliteta koji indiciraju takva svetišta. Za još neubicirano svetište u Vačanima, u zaleđu Šibenika, znademo prema nalogu četveroglavoga slavenskog božanstva (sl. 10, 1-2),³⁹ na svetište na brdu Perun između Podstrane i Žrnovnice kraj Splita (sl. 10, 5) i na tamošnji reljef sa scenom "božanskog boja" između Peruna i Velesa (sl. 10, 3) u literaturi je već više puta upozoravano,⁴⁰ a mi ovdje prigodno donosimo još dva moguća s ciljem da ukažemo na potrebu njihovoga potpunog kartiranja u svrhu budućih proučavanja. Takav bi, primjerice, mogao biti položaj Čun na brdu iznad Novigrada dalmatinskoga, gdje i danas stoji usađen priklesani kameni stup, visok oko 1,80 m (sl. 11, 1-3). Nalazi se u prstenu od nanizanog kamenja, na maloj terasi podzidanoj megalitima. Slično je uređen i jedan položaj nad izvorom Žrnovnice u Dalmaciji. Tu se, na terasi podzidanoj megalitima i suhozidom (sl. 12, 2. 4), približno po sredini, nalazi kamena gromada položena na podest od kamenja i vapnene žbuke (sl. 12, 3. 5).⁴¹

³⁷ Stigemann et al. 2013, 629-631, kat. br. 578, sa starijom literaturom.

³⁸ Katičić 2008; Burić 2011, 59-82; Milošević 2013, 52-69.

³⁹ Prijatelj 1954, 68, Sl. 1; Čausidis 2005, 443, T. V, 11-16; Goss 2009b, 35-54 (netočno misli da je riječ o troglavom božanstvu); Milošević 2013, 70-73, 200-201.

⁴⁰ Milošević 2011, 17-72; 2013, 11-87 sa starijom literaturom.

⁴¹ Za podatke o ovim nalazištima zahvaljujem prijatelju po Perunu, Gordanu Mihanoviću Gogi iz Žrnovnice.

Možda bi u vezi s ovim spoznajama još jednom trebalo uvesti u raspravu i *Stup pod Ostrogom* u Kaštel Lukšiću kod Splita koji je kao toponim zabilježen još u srednjem vijeku (*Columpna sub Ostrog / Stup sela didića*). Pitanje je zanimljivije tim više jer je riječ o prostoru koji je bogat očuvanim toponimijskim nasljedom kojemu su korijeni u slavenskom pretkršćanskom sakralnom svijetu. Tamo su i dva toponima *Bovan* i *Balavan* (od *bolvan*) u značenju poganskog idola ili kumira.⁴²

Povijesni izvori i kronike ranoga srednjeg vijeka u više navrata bilježe, za to doba neprikladnu, no raširenu obrednu praksu obožavanja poganskih idola, najčešće u obliku kamenja ili drveća. Tako koncil u Arlu (između 443. i 452. godine) osuđuje one koji "...ili pale malene baklje ili opet obožavaju drveće, izvore i kamenje", a isto ponavlja i koncil u Toursu (567. godine). Na sličan način kapitulat kralja Hildeberta I. (511.-558.) opominje da je potrebno srušiti poredano kamenje ili idole posvećene demonima, a rušenje megalitskoga kamenja kome pogani iskazuju štovanje nalaže i koncil u Nantesu (658. godine). Sasvim je izvjesno da takva praksa nije prestala ni u 8. stoljeću jer je Karlo Veliki (768.-814.), svojim kapitulatom iz 789. godine, bio primoran nedvosmisleno zahtijevati i nalogati njihovo uništenje gdje god se nalazili. U tom njegovom kapitulatu stoji: "Što se tiče drveća, kamenja ili izvora uz koje neke budale pale vatru ili izvode neke druge obrede, izričito zapovijedamo da se taj običaj, najgori od svih i proklet od Boga, iskorijeni i uništi tamo gdje se na njega naiđe."⁴³

Pretpostavljamo da bi s tim u vezi detaljnije trebalo ispitati još neke slične konstrukcije. Neke od njih u svojoj vrlo informativnoj i korisnoj knjizi navodi i A. Škobalj. Takav je primjer položaj Krvnice u Radišićima kod Ljubuškog,

⁴² Burić 2011, 59-82. Osim ta dva toponima u neposrednoj okolici, pored samog Ostroga (od slav. *storgъ*, tj. *ostrogъ* = "straža, stražarsko mjesto"), na slavenske pretkršćanske obrede još aludiraju Dubrava (*hrastova šuma* = "sveti gaj"), Borun (= "Perun"), Majurina (*majur / blavor* = "zmija", tj. *Veles*), Tribižane (*treba* = "žrtvovanje, žrtvenik") te Biranj, didići i Baba pećina, u kojima je također sačuvan stari mitološki sadržaj i koji dobro nadopunjuju "poganski horizont" toga srednjovjekovnog sela. U podnožju je i crkva sv. Petra (od Klobučca), što također nije nevažno.

⁴³ Walter 2006, 177-178. Općenito o naslijeđenom poganskom običaju obožavanja drveća i kamenja u ranome srednjem vijeku vidi u: Dowden 2000, 58-77.

gdje ima starih grobova, kamenih gomila i “plemenskih gumna”. Zanimljivi su i tradicijski običaji koje on bilježi na tome mjestu.⁴⁴ Tih gumna u Radišićima, od kojih se veličinom ističe samo jedno, ima osam. Ne podsjeća li to na Perunova svetišta u Rusiji i Ukrajini, gdje je uz ovo veće bilo još nekoliko manjih? Možda i mikrotoponim *Krvnice* upućuje na stari običaj žrtvovanja, kako je to zabilježeno u obrednim svečanostima u kojima su se slavili bogovi naše stare vjere? Indikativan je i podatak da je takav skup kamenih konstrukcija na Krvnicama preslojen obližnjom crkvom sv. Petra, što je, u vrijeme pokrštenja u Galiji, bila učestala pojava. Tamo su kršćanske crkve s tim naslovnikom preslojavale poganske lokalitete na kojima su prije toga stajali prapovijesni megaliti.⁴⁵ Pretpostavljamo da se u istome kontekstu može protumačiti i više takvih primjera u Slavoniji, gdje se crkva sv. Petra nalazi upravo na položajima koji svojim nazivima aludiraju na staro poganstvo (Pogano, Pogani vrh, Pogonovac i sl.).⁴⁶ Arheološka iskopavanja i arheologiji kompatibilne suvremene tehnološke metode jedini su način na koji se ovdje izrečene pretpostavke mogu potvrditi ili opovrći.

Summary

The remnants of our pre-Christian beliefs around Ljubuški in Herzegovina

Building on a series of earlier reflections on the remnants of pre-Christian beliefs from the territory of Croatia, in particular the Dalmatian hinterland, this article presents a new interpretation of some finds from the territory of Herzegovina which are kept in the Franciscan monastery museum at Humac near Ljubuški. The author focuses predominantly on the

fragment of a pillar with a human face found on a hillfort of Krehin Gradac near Ljubuški. On the basis of several analogies presented in the article, it is very likely that this find represents a fragment with a human face of an early medieval idol/idol, which originally had one or more faces. It is possible that this is a depiction of one of the deities of the old Slavic beliefs, whose sanctuaries were located at the elevations. This deity is most likely Perun whose shrines were arranged on such sites, for which there are archaeological confirmations in Dalmatia and in the Slavic world in general. In the immediate hinterland of the eastern Adriatic coast, especially in the zones where Slavic settlers met with Illyrian-Romanic natives, there are whole host of localities indicating such shrines. Those can be linked to the sites of Vačani, in the hinterland of Šibenik, Perun hill between Podstrana and Žrnovnica near Split, Čun on the hill above Novigrad in Dalmatia and the site above the source of Žrnovnica in Dalmatia. Such results indicate the need for more detailed exploration and application of new archeology-compatible methods for localities in Herzegovina, so the remains of pre-Christian traditions can be recognized.

Literatura

- Åberg, N. 1923, Die Goten und Langobarden in Italien, Upsala 1923.
- Amamali, S. / Spahiu, H. 1988, Stoli arbërore, Tirana 1988.
- Brogio, G. P. / Marazzi, F. / Giostra, C. (ur.), 2017, Longobardi. Un popolo che cambia storia, Milano 2017.
- Burić, T. 2011, Perunovo brdo (monte Borun) – pri log poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 38, 2011, 59-82.
- Care Evans, A. 1994, The Sutton Hoo Ship Burial, London 1994.
- Čausidis, N. 2005, Poganska religija Slavena u svjetlu ranosrednjovjekovnih materijalnih nalaza s područja Balkana, *Histria Antiqua* 13, 2005, 437-456.
- Чаусидис, Н. 2008, Митологизираното гумно во словенската традиционална култура – II, *Studia mythologica Slavica* 11, 2008, 65-104.
- Čović, B. 1985, Preistorijska zbirka Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog, u: Zelenika, A. (ur.) 100 godina muzeja na Humcu, Ljubuški 1985, 49-64.

⁴⁴ Škobalj 1970, 276-278. Također je N. Čausidis napravio zanimljiv korak istražujući trajanje takvoga oblika praslavenskih poganskih svetišta, u različitim izvedbama, u tradicijskoj kulturi balkanskih naroda (Чаусидис 2008, 65-104). Na moguće ostatke koji indiciraju staru slavensku vjeru i poganstvo u okolici Ljubuškog ukratko se osvrnuo i Dodig 2010, 337. Također: Oreč 1990, I., 109-134; II., 69-89.

⁴⁵ Walter 2006, 176-179.

⁴⁶ O tim položajima pisao je Goss 2009a, 261-270.

- Čović, B. 1987, Srednjodalmatinska grupa, u: Benac, A. (ur.) Praistorija jugoslovenskih zemalja 5, Sarajevo 1987, str. 442-480.
- Čović, B. 1988, Krehin Gradac, u: Čović, B. (ur.) Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine 3, Sarajevo 1988.
- Dodig, R. 2010, Perun na Pernju, Veles na Veleži, Status 14, 2010, 330-338.
- Dowden, K. 2000, European Paganism. The Realities of Cult from Antiquity to the Middle Ages, London – New York 2000.
- Galuška, L. 2013, Pendant with depiction of human face from Early Medieval cemetery near Hluk in Moravia, u: Kolenda, J. / Mierzwiński, A. / Mózdioch, S. / Żygadło, L. (ur.) Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych, Wrocław 2013, 591-598.
- Giostra, C. 1998, Una fibbia "bizantina" con decorazione germanica da Luni, Quaderni del Centro Studi Lunensi, n. s. 4, 1998, 171-174.
- Goss, V. P. 2009a, Hiding In: Veles the Snake in the Landscape of Medieval Slavonia, Ikon 2, 2009, 261-270.
- Goss, V. P. 2009b, The Three-Header from Vaćani, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 36, 2009, 35-54.
- Haseloff, G. 1973, Zum Ursprung der germanischen Thierornamentik – die spätrömische Wurzel, u: Hauck, K. (ur.) Frühmittelalterliche Studien, Berlin – New York 1973, 406-442.
- Katičić, R. 2008, Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Zagreb 2008.
- Колчин, Б. А. / Янин, В. Л. / Ямищиков, С. В. 1985, Древний Новгород – прикладное искусство и археология, Москва 1985.
- Kouřil, P. (ur.) 2014, Great Moravia and the beginnings of Christianity, Brno 2014.
- König, P. 2004, Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und Herzegowina, Stuttgart 2004.
- Lemm, T. 2004-2005, Maskendarstellungender Wikingzeit, Offa 61/62, 2004-2005, 309-352.
- Ljubić, Š. 1889, Popis arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1889.
- Marušić, B. 1995, Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku, u: Matijašić, R. (ur.) Monografije i katalozi Arheološkog muzeja Istre 4, Pula 1995.
- Menghin, W. 1985, Die Langobarden – Archäologie und Geschichte, Stuttgart 1985.
- Menghin, W. (ur.) 2007, The Merovingian Period. Europe without Borders, Berlin – München 2007.
- Milošević, A. 2011, Slika "Božanskog boja" – likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji, u: Kropelj, M. / Pleterski, A. / Nartnik, V. (ur.) Perunovo koplje, Ljubljana 2011, 17-72.
- Milošević, A. 2013, Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranog srednjeg vijeka / Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity, Dubrovnik – Split 2013.
- Much, M. 1888, Der Bronzeschatz von Krehin-Gradac in der Herzegowina, Mittheilungen Der K. K. Central-commission Zur Erforschung Und Erhaltung Der Kunst-und Historischen Denkmale 11, 1888, 5-15.
- Nagy, M. 2002, Synkretistische Elemente in der frühawarenzeitlichen Ornamentik. Zur Frage der awarenzeitlichen Variante des Motivs "Maske bzw. Menschengesicht zwischen zwei Tieren", Zalai múzeum 11, 2002, 153-178.
- Nikić, A. 1985, Muzej franjevačkog samostana Humac (1884.-1984.), u: Zelenika, A. (ur.) 100 godina muzeja na Humcu, Ljubuški 1985, 7-15.
- Nosić, M. 1985, Humačka ploča, u: Zelenika, A. (ur.) 100 godina muzeja na Humcu, Ljubuški 1985, 159-164.
- Oreč, P. 1990, Tragovi religioznog vjerovanja i praznovjerja u imenima zemljišta (toponomastika), I. dio, Most 81-82, 1990, 109-134; II. dio, Most 83-84, 1990, 69-89.
- Peković, Ž. 2010, Crkva Sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura / La chiesa di S. Pietro Maggiore. La cattedrale preromanica di Ragusa e il suo arredo scultoreo, Dubrovnik – Split 2010.
- Prijatelj, K. 1954, Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, Starohrvatska prosvjeta, ser. 3, sv. 3, 1954, 65-91.
- Rašić, M. / Vujević, D. 1985, Revizija istraživanja „oratorija” na Špičkoj glavici u Docima kod Vitine, u: Zelenika, A. (ur.) 100 godina muzeja na Humcu, Ljubuški 1985, 167-187.
- Salin, B. 1904, Die altgermanische Thierornamentik, Stockholm 1904.
- Salin, É. 1956, La civilisation mérovingienne. Vol. 1-4. partie, Paris 1956.
- Седов, В. В. 1982, Восточные славяне в VI-XIII вв., Москва 1982.
- Soldo, V. 2017, Zbirka i znanje: kolekcionarstvo u Franjevačkom samostanu sv. Ante na Humcu, u: Fabijanić, T. / Glavičić, M. / Rašić, M. (ur.) Kulturno povijesna baština općine Ljubuški, Ljubuški 2017, 199-213.
- Städtisches Reiss-Museum Mannheim 1996, Die Franken. Wegbereiter Europas vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben, Vol. 1-2, Mannheim – Mainz 1996.
- Stigemann, Ch. / Kroker, M. / Walter, W. (ur.) 2013, Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter. Bd. II. Katalog, Paderborn 2013.
- Škopalj, A. 1970, Obredne gomile, Čiovo 1970.

Schultze Dörrlamm, M. 2009, Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Teil 1-2, Mainz 2009.

Truhelka, Č. 1893, Rimske iskopine u Vitini, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH 4, 1893, 676-677.

Vego, M. 1956, Humačka ploča, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH 11, 1956, 41-61.

Viliams, G. / Pentz, P. / Wemhof, M. (ur.) 2014, Vikings: life and legend, London 2014.

Vinski, Z. 1967, Kasnoantički starosjedioci u saloni-tanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 69, 1967, 5-98.

Vučić, J. 2004, Spomenici starokršćanske arhitektonske plastike iz Muzeja Franjevačkog samostana na Humcu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 97, 2004, 353-380.

Walter, Ph. 2006, Kršćanska mitologija. Svetkovine, obredi i mitovi srednjega vijeka, Zagreb 2006.

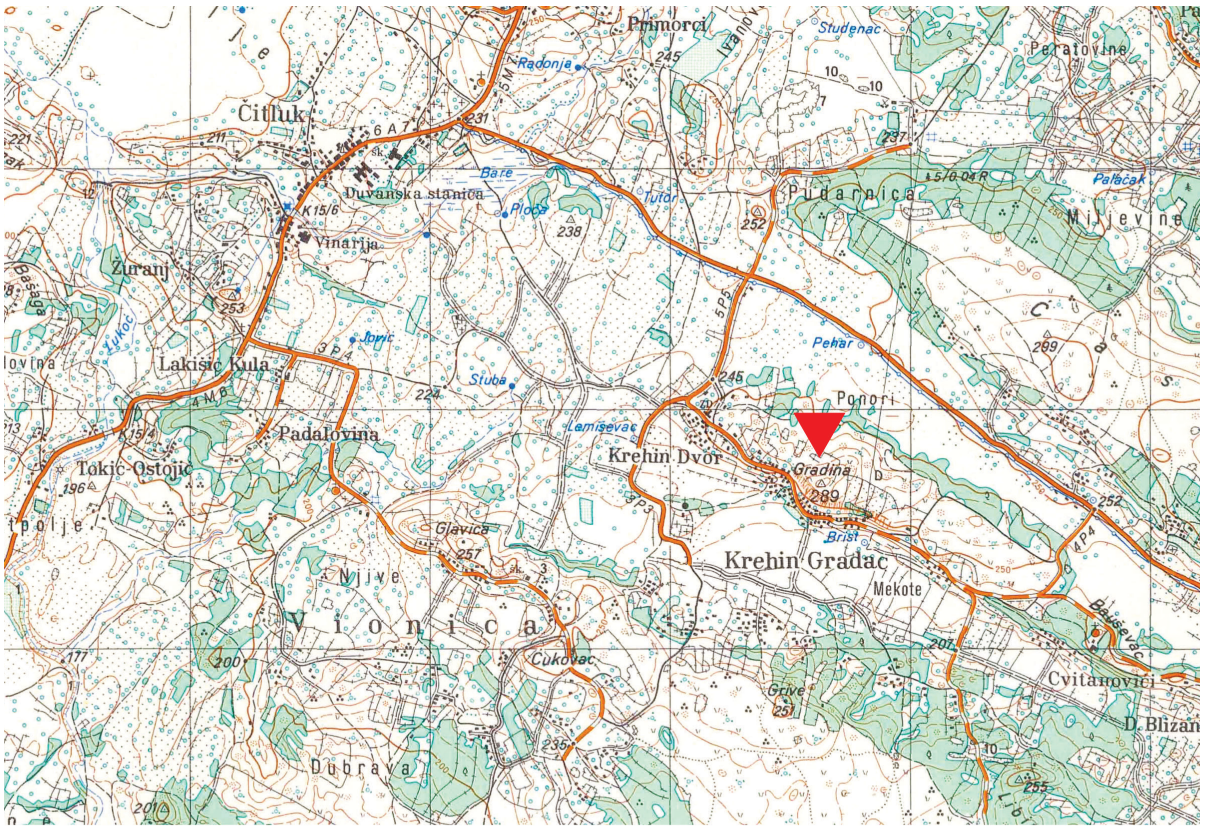
Sl. 1. *Impast-kapiteli iz male crkve ili oratorija u zaselku Borasi u Gornjoj Vitini* (foto: Zoran A. Alajbeg)

Sl. 2. Nadvratnik s tvrđave u Ljubuškom (foto: Zoran A. Alajbeg)

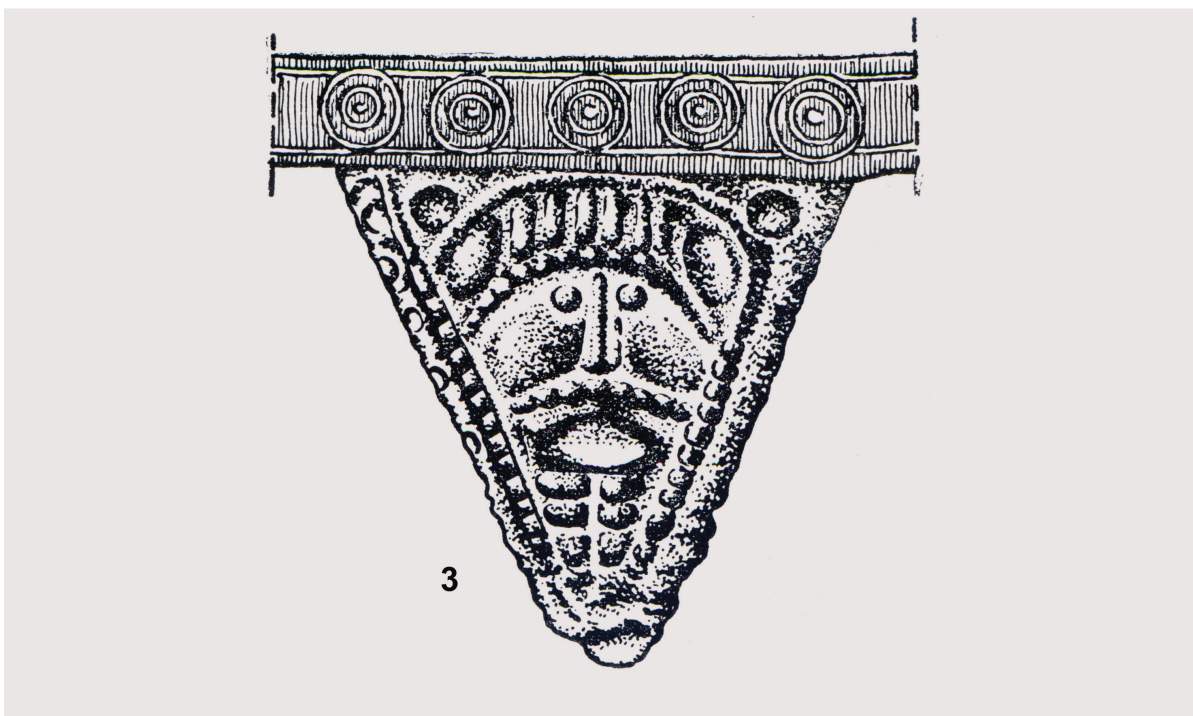
Sl. 3. Obrazina na ulomku rimskog stupa s gradine Krehin Gradac (foto: Zoran A. Alajbeg)

Sl. 4. *Položaj gradine Krehin Gradac*

Sl. 5. Predmeti s ljudskim obrazinama: 1. Budakalász-Dunapart u Mađarskoj; 2. Hajdúdorog u Mađarskoj; 3. Luni u Liguriji (prema: Milošević 2013); 4. Norwich u Engleskoj (prema: Stigemann et al. 2013); 5. Oroszlány u Mađarskoj; 6. Gardun; 7. Karojba (?) u Istri (prema: Milošević 2013); 8. Norwich u Engleskoj (prema: Stigemann et al. 2013); 9. Aarhus; 10. Lund; 11. Börsarp; 12. Lund (prema: Lemm 2007); 13. Åker u Švedskoj (prema: Milošević 2013)

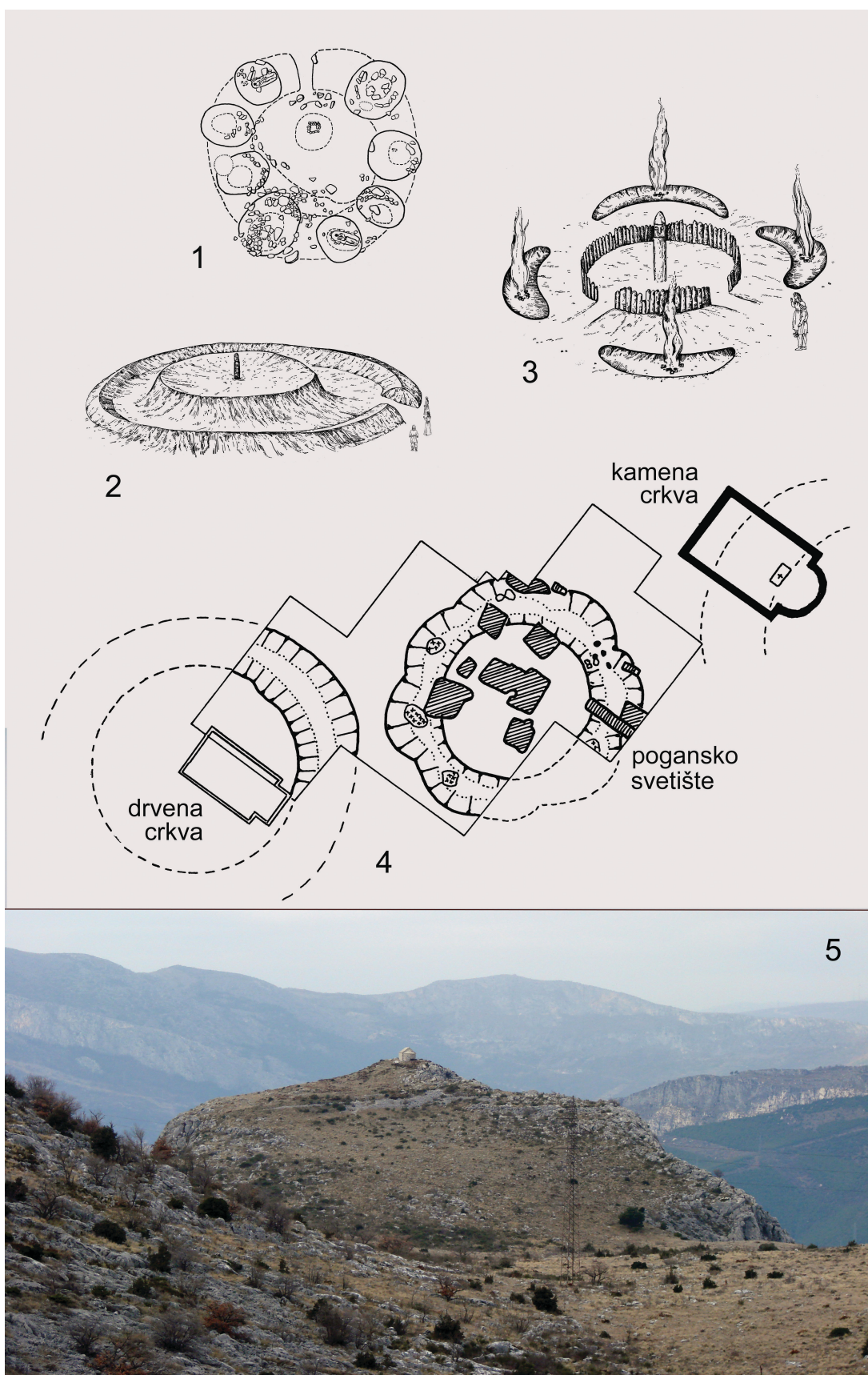
Sl. 6. Obrazine na brončanim okovima drvenih vedrica: 1. Krefeld u Sjevernoj Rajni – Westfaliji (prema: Städtisches Reiss-Museum Mannheim 1996); 2. Kyjov u Češkoj (prema: Kouřil 2014); 3. Waldwisse u Francuskoj (prema: Salin 1956)

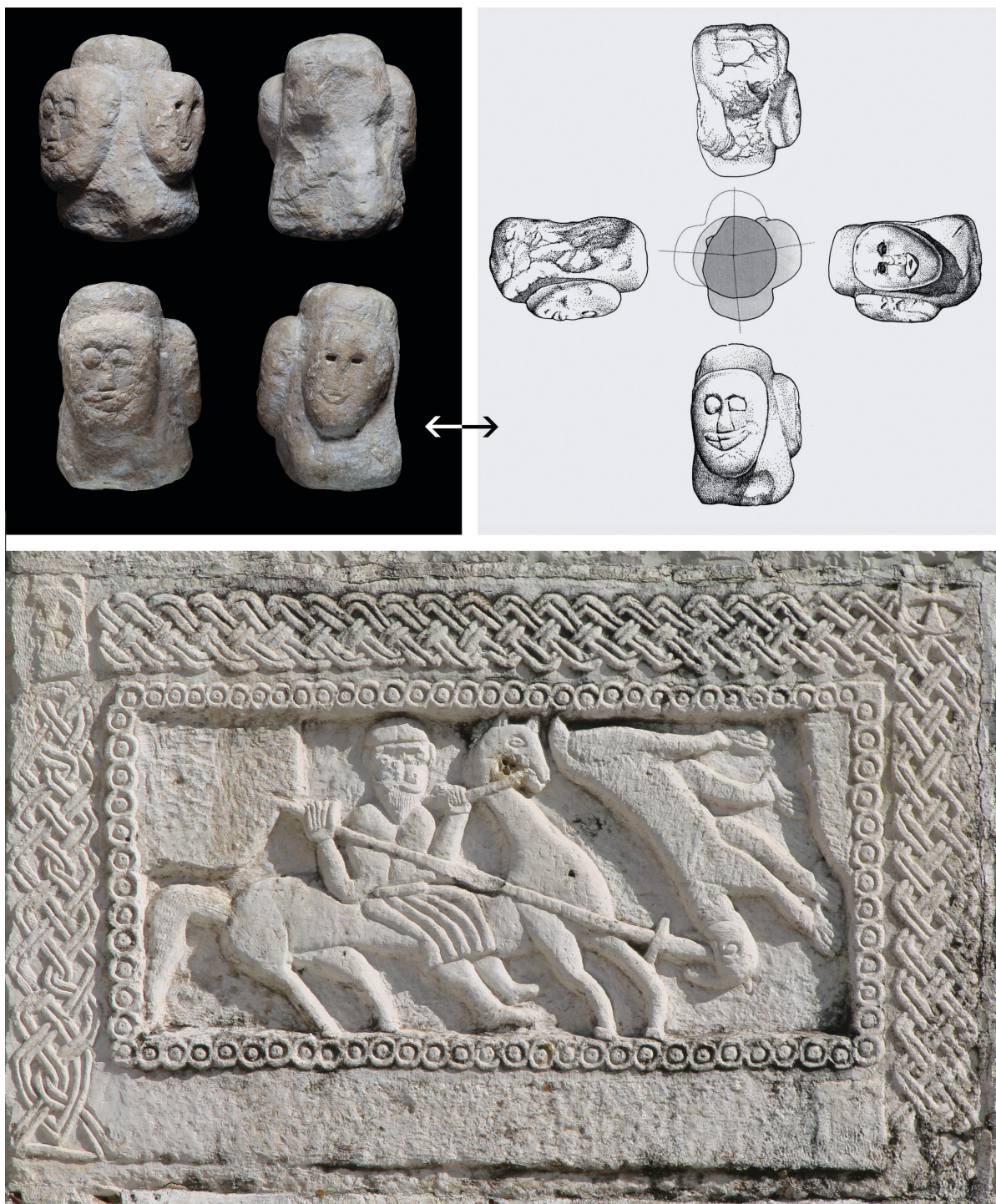
Sl. 7. Privjesci: 1. Privjesak s likom Peruna iz Novgoroda u Rusiji (prema: Milošević 2013); 2. Privjesak s obrazilom Velesa iz Hlubočeka u Češkoj (prema: Kouřil 2014)

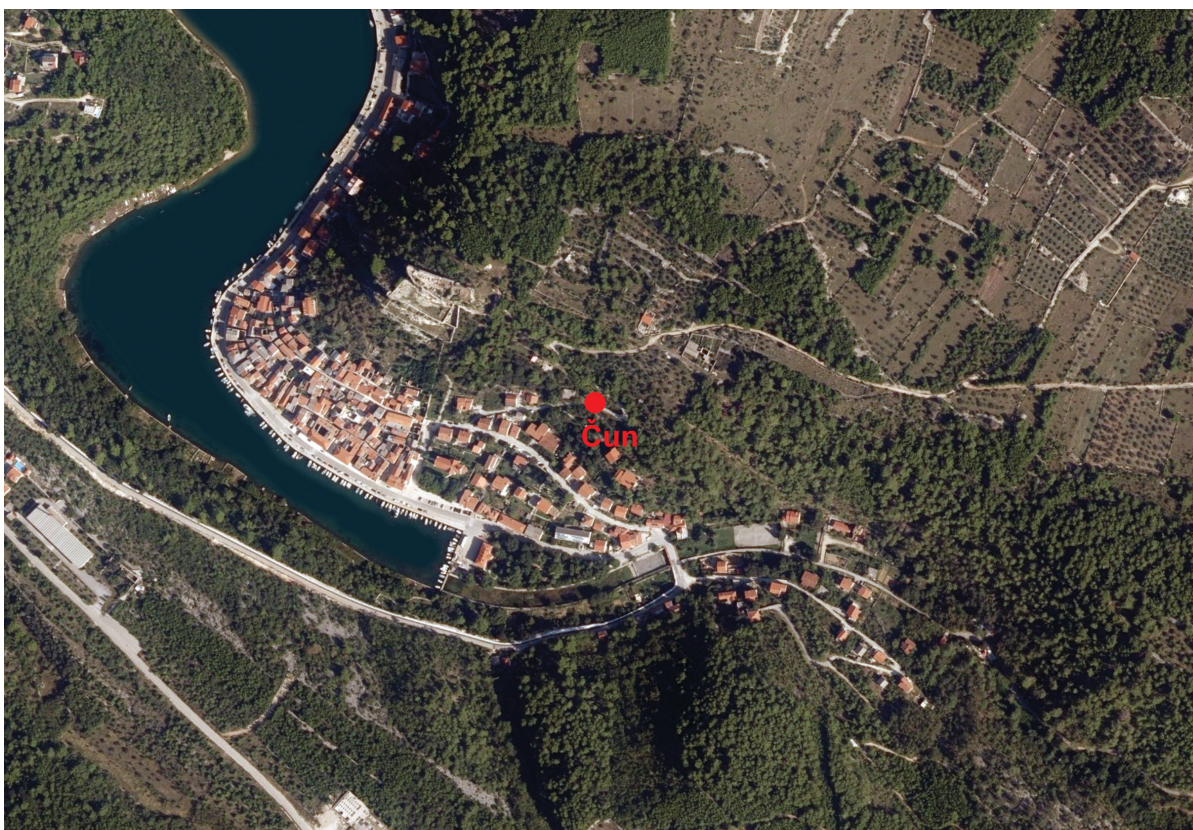
Sl. 8. Reljefni prikazi starih slavenskih božanstava: 1. Perun na reljefu iz Žrnovnice (prema: Milošević 2013); 2. Svantevit / Perun na reljefu s otoka Rügen u njemačkom dijelu Pomeranije (prema: Stigemann et al. 2013)

Sl. 9. Perunova svetišta: 1. Bogit iznad rijeke Zbruč u Ukrajini; 2. Krasnogorsk u Rusiji; 3. Hodosovič u Bjelorusiji; 4. Novgorod u Rusiji; 5. Žrnovnica u Dalmaciji (prema: Milošević 2013)

Sl. 10. 1-2. Četveroglavo božanstvo iz Vačana kod Šibenika; 3. Reljef iz Žrnovnice (prema: Milošević 2013)

Sl. 11. Amorfni "kameni idol" na položaju Čun iznad Novigrada dalmatinskog (foto: G. Mihanović)

Sl. 12. "Pogansko svetište" iznad izvora Žrnovnice kraj Splita (foto: A. Milošević)

Godišnjak izlazi od 1957. godine. Prva (I) i druga sveska (II-1961) štampane su u izdanju Balkanološkog instituta Naučnog društva BiH, a od 1965. (III/1) izdavač časopisa je Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH. Počev od sveske XXXIX/37 numeracija je svedena na prvu cifru koja se izražava arapskim brojem. Objavljeni radovi su vrednovani od strane međunarodne redakcije i recenzenata.

Das Jahrbuch erscheint seit dem Jahr 1957. Der erste (I) und zweite Band (II-1961) wurden im Balkanologischen Institut der wissenschaftlichen Gesellschaft B-H herausgegeben. Seit dem Band III/1, 1965 erscheint die Zeitschrift im Zentrum für Balkanforschungen der AWK B-H. Ab Band XXXIX/37 wird die Nummerierung auf die erste, folglich arabisch ausgedrückter Zahl, zurückgezogen. Die veröffentlichten Artikel wurden von der internationalen Redaktion und Rezensenten begutachtet.

* * *

Naslovna strana / Titelblatt
Dževad Hozo

Ilustracija na naslovnoj strani / Illustration am Titelblatt
Otmica Evrope, prema motivu sa jedne etrurske hidrije, vjerovatno iz Caere – Cerveteri (Rim, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia) / Entführung Europas, nach der Darstellung auf einer etruskischer Hydria, wahrscheinlich aus Caere – Cerveteri (Rom, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia)

Adresa redakcije / Redaktionsadresse
cbi-anubih@anubih.ba

Web izdanje / Web-Ausgabe
www.anubih.ba/godisnjak

Sekretarka Redakcije / Sekretärin der Redaktion
Sabina Vejzagić

Lektura / Lektorin
Zenaida Karavdić

Tehnički urednik / Technische Redakteur
Narcis Pozderac

DTP
Narcis Pozderac

Tiraž / Auflage
500

Štampa / Druck
Dobra knjiga, Sarajevo

Časopis je indeksiran u / Zeitschrift verzeichnet in
C.E.E.O.L. (Central Eastern European Online Library)
Ebsco Publishing
Ulrich Periodicals
ZENON DAI (Journals Database of German Archaeological Institute)
Cross Ref